

בר־מצווה: טקס אישי וטקסט ציבורי

זיכרונות מטקס ההתבגרות היהודי מעלים חוויות אישיות מגוונות - משעשעות או נוגות, עמוקות או דהויות - מתוך שלל זהויות בתרבות הישראלית. מעבר לחוויה האישית יש בספר החדש נטילת אחריות על עיצובה של יהדות זמננו

אצל אורבך בבית הכנסת הדתי-לאומי ישורון בפתח תקווה של שנות השישים המדובר היה בשמחה של ממש, וליתר דיוק שמחה לאיד; לא חגיגת בר־מצווה חווה אורבך, אלא כרבים מילדי ישראל החוגגים את בר המצווה ומשלבים בה קריאה פומבית בתורה, המדובר בבחינת בגרות ראשונה. במאמר מוסגר אני מוכרח לציין שבכל פעם שאני קורא שוב את הסיפור הזה אני מצליח לצחוק מחדש, לעתים עד דמעות. יש משהו בכתובה ההומוריסטית של אורבך שמזכיר מאוד את הסגנון האלמותי של ג'רום ק' ג'רום. אורבך מתעכב בסיפורו על מוראותיה של פרשת תזריע שבספר ויקרא. זו ידועה לשמצה כדרך חתחתים היכולה להפיל כל קורא מנוסה בתורה. היות שמשך שנים קראתי בתורה, יכולתי היטב להתחבר לתחושה של אורבך הקטן, כלומר מי שעד אותה עת ניסה להסתיר את שמו השני, "שרגא", ומי שמתפללי בית הכנסת אינם מוותרים לו על שגיאותיו הדקדוקיות בקריאת פרשת תזריע - "ילדים נטשו את משחקהם", מספר אורבך, "קשישים התעוררו מנמנומם... כולם כאחד, איש אחד ופה אחד, ארבו לשרגא הקטן" (עמ' 84). ארבע דוגמאות, אם כן, ארבעה סיפורים המכילים משהו מהקיום היהודי המודרני - מהורהר, רגשי, נוגה ושמח כאחד. אם ההיבט הגלוי שבו עוסק הספר המיוחד הזה מתייחס אל גילויים אישיים ואנושיים הנקשרים בטקס בר־המצווה, הרי ההיבט הסמוי הטמון בספר 'התרמיל היהודי' קשור לתוכנו ובעיקר לדרך עריכתו. זו מזכירה מאוד את ספרה הקודם של לביא, שהיה לרב מכר יהודי בישראל ומחוץ לה - 'תפילת נשים'. אך שלא נטעה. לביא איננה מבקשת לחזור על נוסחת רבי־מכר. דומה כי היא מבקשת משהו אחר שניצב היה בצורה ברורה בספרה הקודם - נטילת אחריות על דרכי הביצוע של יהדות זמננו.

אינני מנתק את הפקתו של החיבור 'התרמיל היהודי' מזירת הפרויקט הניאוראורטודוקסי והפמיניסטי הדתי, שלביא היא אחת מהמובילות בו בישראל. אם נחזור להבחנתו המועילה של פרופ' מאק, נאמר כי ספרות בר המצווה הישנה מאופיינת במידה רבה בכתובה גברית פונקציונלית ולרוב גם כזו הפועלת מתוך מבצרי סקטוריאליזם ברורים. 'התרמיל היהודי', בדומה לתפילת נשים, מנסה לפרוץ את גבולות הסקטוריאליזם הזה, לפחות כפי שזו מקבלת מקום ביהדות הישראלית. מה שאני מכנה כאן "סקטוריאליזם" אינו בא לביטוי רק בגבולות המפרידים בין הזהויות הקולקטיביות המרכיבות את היהדות הישראלית, אלא גם במנעד האקלקטי של צורות ההבעה והיצירה המוצאות מקום בספר, כמו גם של התחומים השונים והמגוונים שמהם באים הכותבים והכותבות בו.

בכך ממשיכה לביא את המעבר שבו התחילה בתפילת נשים, בניסיון ל'תיאולוגיית הרחבת הבניין' כפי שמכנה זאת פרופ' תמר רוס. כלומר, הפיכת המגמה הפמיניסטית הניאוראורטודוקסית מתנועה צרה ופורמליסטית העוסקת בערעור הקאנון לפרקטיקה המשררה מרוחה על היצירה האפשרית של חלופות קאנוניות. הספר 'התרמיל היהודי' גודש אמנם בגברים שהתבגרו ובסיפורי הבר־מצווה שלהם, ואולם התחושה, לפחות האישית שלי, היא שלביא בנתה לראשונה 'עזרת גברים'. אלא שהפעם, בשונה מספרות בר המצווה הישנה, המגדיר את תחום העזרה אינו גבר אלא אישה. ■

בר־המצווה אינו יכול להשתחרר מהרצון המוכר של הצבר החילוני, איש הדור השני לתנועת העבודה, להציג עצמו כאחוז במסורת ביקורת התבונה הטהורה ביחס לעולם הטקס היהודי. סיפורו של שריד הופך מזיכרון אישי לחשבון אישי ומוכר עם עולמם של מי שהוא מכנה "המתווכים המקצועיים", כלומר אנשי הדת. "לא הרגשתי", מספר שריד, "שאני באמת חוצה את הגבול בין ילדות לבגרות; לא השתכנעתי... מעולם לא הייתי חסיד של תאריכים ומועדים כדי לשמוח או להתעצב באמצעותם או כדי לזכור משהו ומישהו. הרי למחרת היום אני הולך כרגיל לבית הספר, חוזר הביתה, מכין שיעורים" (עמ' 113).

מי שכן השתכנע הוא אספן היודאיקה ביל גרוס, המתאר ממרחק השנים את טקס בר המצווה שלו בבית הכנסת הקונסרבטיבי הענק 'עדת ישורון' במינאפוליס, מינסוטה, ב־1952. "הרעיון שמן היום הוא ואילך מותר לי להתעטף בטלית במהלך התפילה", מתאר גרוס, "העביר בי רטט" (עמ' 118). גרוס מתאר חוויית בר־מצווה עמוקה ולא מטושטשת, שאותה הוא מתאר מנקודת הזמן הנוכחית כ"אירוע שנותר כוח מכונן בחיי" (עמ' 119). בכך מעניק לנו גרוס מעין מפתח למקום החשוב שלו זוכה טקס בר־

יוליוס אקסלרוד, לימים חתן פרס נובל לרפואה, בטקס בר המצווה. ארה"ב, 1925

המצווה במרכז היהודי השני בגודלו בעולם - ארה"ב, שבה דווקא לסדר היום הטקסי משמעות תוכנית עמוקה בבניית הזהות היהודית. אם סיפוריהם של יוסי שריד מצד אחד וביל גרוס מצד השני מתארים מעין נרטיב אישי הנע בין שכלתנות מהורהרת לרגש מפכה, תחת שני רקעים של קולקטיבים החווים עולם יהודי בתמורה, הרי סיפוריהם של עמנואל הלפרין מצד אחד ואורי אורבך מצד שני מתארים את התנועה האנושית שבין תוגה לשמחה בטקס בר־המצווה. הלפרין מתאר את טקס בר המצווה האישי שלו בפריז של שנות החמישים - מקום שבו יהודים ממוצא אשכנזי, כך הוא טוען, ניסו להצניע ככל שניתן את זהותם היהודית. טקס זה, שבו "החזן המזוקן פינקס" מתואר כמי שהכין את הלפרין הצעיר "בנעיונות וברשלנות" (עמ' 101), מעורר תוגה אפורה וכה מנוגד לפסטיבל הארץ־ישראלי בנוסח זה שמציע בפנינו אורי אורבך בסיפור הבר־מצווה האישי שלו. אם אצל הלפרין "איש לא זרק סוכריות", שכן "חברים מבית הספר לא באו. הם גם לא הוזמנו", הרי

'התרמיל היהודי' מתחרה בזירה לא פשוטה. כיום מי שמבקש למצוא לעצמו הדרכה מדודה לעריכת טקס בר־המצווה, כל מה שהוא צריך לעשות הוא לגלוש במרחב האינטרנטי. שם ימצא לוודאי אין ספור הדרכות מעין אלה. ולכן, כוחו של הספר 'התרמיל היהודי' אינו טמון רק בהדרכה הפונקציונלית שהוא מספק לעומדים בפני עריכת הטקס, כמו גם בפניו הפיוט והמחשבה הפזורים בו והמסייעים למצוא בצורה נגישה ברכה "מקורית" או דבר תורה זמין. כוחו של 'התרמיל היהודי' עומד לטעמי בשני היבטים הטמונים בו. האחד גלוי יחסית לעין ומסייע ללכוד את רוח הטקס, לפחות זו הקשורה בזמננו; השני סמוי

יחסית וממוקם באחד מהקשרי הפיכתו מטקסט אישי לציבורי. ההיבט הגלוי הוא הצגת טקס בר־המצווה כאירוע בעל משמעות חווייתית אישית המפורשת לאחור מתוך מיקומי זהות עדכניים. מה ששבה את עיני בספר הוא בעיקר לקט סיפורי הבר־מצווה של דמויות בנות זמננו. לביא כינסה את נטיפי זיכרונותיהם של אישים שונים הנוגעים בתרבות היהודית והישראלית בת־זמננו, מהם מדענים ואינטלקטואלים, סופרים ופזמונאים, נציגי ציבור ואנשי תקשורת. רבים מהם מוכרים לציבור הרחב ושוחר התרבות. אלה מתארים קבל עם הספר את חוויית בר־המצווה האישית שלהם. חלק מהזיכרונות הללו מקורו בספרים או מאמרים שאותם חיברו אישים אלה; חלק מהם חיבורים אישיים שנכתבו במיוחד לפרויקט. קריאה בסיפורי בר המצווה, המהווים מעין מקטעי חיים, של אישים כחיים באר, קובי אוז, עמנואל הלפרין, פרימו לוי, משה קוה, יוסי שריד, אורי אורבך ועוד רבים וטובים מלמדת על כוחו של טקס ההתבגרות המרוכך הזה, החוצה גבולות של זמן, מרחב וסקטורים יהודיים, והזוכה לפרשנות אישית מחדשת תחת רקעים חברתיים, תרבותיים והיסטוריים שונים.

הזיכרון האישי של הטקס מתברר לקוראים כדרך רפלקטיבית המחברת בין פרטי הסיפור האישי, האנושי, לבין המציאות החברתית העדכנית שעמה המספרים מבקשים לראות עצמם מחוברים. הנה ארבע דוגמאות קצרות. הראשונה כרוכה בסיפורו האישי של חבר הכנסת לשעבר יוסי שריד. הלה מציג נקודת מבט מרוחקת במודע ביחס לטקס העתיק. שריד מתאר את אירוע בר המצווה שאותו חווה בילדותו כלא אירוע, כלומר כאירוע בעל משמעות אנקדוטלית, שולית, חסרת כל יקר. הקורא בזיכרונו של שריד את טקס

'התרמיל היהודי' - מסע בר־מצווה בקהילות ישראל

עליזה לביא
עורכים: עמיחי ברהולץ ועליזה רז־מלצר
מגיד, 2010, 262 עמ'

נסים ליאון

טקס בר המצווה הוא טקס מעבר יהודי פופולרי. ברחבת הכותל נערכים מדי שנה יותר מ־5,000 טקסי בר־מצווה, שבהם משתתפים יהודים מכלל הקהילות בעולם. בלא מעט מחטיבות הביניים בישראל, דתיות ושאינן דתיות, מתקיימות תוכניות מובנות לבר מצווה ובר מצווה קבוצתיים. נתוני מכון גוטמן מלמדים כי כ־85% מכלל האוכלוסייה היהודית רואים חשיבות בציון טקס בר המצווה.

אם נשווה בין טקסי התבגרות בתרבויות אחרות לבין טקס ההתבגרות היהודי הזה, אפשר להבין משהו מהפופולריות של הטקס. הוא אינו טקס התבגרות כואב כפי שמספרים לנו האנתרופולוגים על טקסי התבגרות בתרבויות קמאיות לא־יהודיות. לכל היותר הוא מתיש דווקא את מארגניו. שומרי המצוות רואים בו עניין המציין מעבר לגיל חובת קיום מצוות. היתר רואים בו בעיקר עניין סמלי במהותו, חשוב יותר או פחות, אבל בהחלט ראוי לציון ביחס לזהות היהודית. הספר 'התרמיל היהודי' משלב בין אסופה של זיכרונות אישיים ללקט של מאמרים מלומדים, תפילות, פרטי מנהגים קדומים והיגדי חוכמה, הנקשרים בשמחת בר־המצווה היהודית. מקורו של הספר בלקט אישי; מתנה מקורית ומושקעת לבנה של המחברת, דרור דוד, בעת שהגיע לגיל מצוות. במשך הזמן הפכה המחברת, ד"ר עליזה לביא, אקדמאית ופעילה חברתית, את הספר מפרויקט אישי, משפחתי, לחיבור הפונה אל הציבור הרחב. התוצאה הנראית לעין היא מעין כלי נוסף בביצוע התרבותי של טקס בר־המצווה, מודריך עדכני לבר־מצווה. אני מניח כי רבים יכולים לדלות ממנו ציטוטים מתאימים לנאומים ולמסרים שבהם גודש לרוב הטקס המשפחתי הזה. בכך צודק פרופ' חננאל מאק, במאמר פתיחה מלומד פרי עטו הכתוב בשפה שווה לכל נפש.

מאק סוקר את שורשיו הטקסטואליים וההיסטוריים של טקס בר־המצווה. לקראת סיום הוא ממקם את 'התרמיל היהודי' כמחדש מסורת של כתיבת ספרות בר־מצווה, שזה כמה עשרות שנים שנעלמה משוק הספרים. אם כך הם פני הדברים, הרי הספר

ד"ר נסים ליאון מלמד במחלקה לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה באוניברסיטת בראון